

การมีจิตสาธารณะตามแนวทางพระพุทธศาสนา

Having Public Mind according to Buddhism

พระครูภาวนาโชติคุณ (ก๊วยไฮ้ ชุตินธโร)

ผู้อำนวยการโรงเรียนพระปริยัติธรรมวัดถ้ำสิงโตทอง

E-mail: suchittanan1234 @gmail.com

วันที่รับบทความ (Received) : 23 มีนาคม 2562

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 30 เมษายน 2562

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 5 พฤษภาคม 2562

บทคัดย่อ

การมีจิตสาธารณะ ความสำนึกที่ตื่นตัวต่อสังคมส่วนรวมของผู้คนทุกเพศทุกวัยที่สังคมทุกภาคส่วนได้แก่ สังคมปฐมภูมิ คือ สถาบันครอบครัว และ สังคมทุติยภูมิ คือ สถาบันการศึกษาเพื่อนร่วมงานต่าง ๆ เป็นที่ต้องการและพึงประสงค์ อันมีฐานมาจากการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น หลักสังคหวัตถุ 4 หลักสัพบุรีธรรม 7 หลักจิตสาธารณะสากล ที่เป็นที่ยอมรับสอดคล้องกับยุคสมัยโดยทั่วไป และหลักวิถีไทยมาบูรณาเข้าไปเสริม ทำความดีด้วยหัวใจ การร่วมกันให้เกิดเป็นจิตที่ดี แสดงออกด้วยการเสียสละ ทำประโยชน์เพื่อส่วนรวมเป็นสันติสุขแก่สังคมสืบไป

คำสำคัญ : จิตสาธารณะ, แนวทาง, พระพุทธศาสนา

Abstract

Having public mind means good consciousness for public of all people and all ages as effect to all social such as social primary mean family social secondary mean education institute and colleague wanted and desirable. Because of there were bases from Buddhist Dhamma principle example bases of sympathy or Sangahavatthu 4, qualities of a good man or Sappurisathamma 7, and main of international public mind that can accept for all and main of Thai flock way concern as service mind for combine to be good spirit then performance by sacrifice make benefit for publication and social so on.

Keywords: Having, Public Mind, Buddhism

บทนำ

บุคคลใดผู้บำเพ็ญประโยชน์เพื่อส่วนรวมนั้น มิใช่พึงมีปรากฏให้เห็นแต่เฉพาะในปัจจุบันนี้เท่านั้น ในครั้งพุทธกาลนอกจากองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว บรรดาพระสงฆ์สาวก สาวิกา ก็มีปรากฏให้

เห็นมาอย่างยาวนาน เพราะการบำเพ็ญสาธารณะประโยชน์นั้นถือได้ว่าเป็นการฝึกอบรมเพื่อยกระดับจิตตนเอง ซึ่งเป็นเรื่องที่บรรดาบัณฑิตหรือสัตบุรุษทั้งหลายนิยมบำเพ็ญปฏิบัติกันมา โดยที่ใครที่มีกำลังหรือมีความสามารถ หรือมีความพร้อมในด้านใด ก็นำออกมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวม หรือนำออกมาเพื่อเอื้อเพื่อและเกื้อกูลต่อเพื่อนมนุษย์(อรศิริ ไม้ทอง, 2561: 35) ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตบุรุษเมื่ออุบัติขึ้นในตระกูลใด ย่อมอุบัติขึ้นเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก กล่าวคือ

ย่อมเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่บิดาและมารดา

ย่อมเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่บุตรและภรรยา

ย่อมเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ทาส กรรมกรและคนรับใช้

ย่อมเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่มิตรและอำมาตย์

ย่อมเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว

ย่อมเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่พระราชา

ย่อมเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เหล่าเทวดา

ย่อมเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่สมณพราหมณ์

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก้อนเมฆใหญ่เมื่อกลายเป็นฝนตกลงมาแล้ว ย่อมยังผลให้ข้าวกล้าทั้งปวงเจริญงอกงาม ย่อมตกลงมาเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก กล่าวคือ

ย่อมเกิดประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่บิดาและมารดา

ย่อมเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่บุตรและภรรยา

ย่อมเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ทาส กรรมกรและคนรับใช้

ย่อมเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่มิตรและอำมาตย์

ย่อมเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว

ย่อมเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่พระราชา

ย่อมเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เหล่าเทวดา

ย่อมเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่สมณพราหมณ์ (อง.อภฺรฺกฺ. (ไทย) 23/38/297-289)

ดังนั้นผู้เขียนจึงรวบรวมนำเสนอเนื้อหาบทความเกี่ยวกับจิตสาธารณะตามแนวทางพระพุทธศาสนา คุณธรรมของบุคคลผู้มีจิตอาสา ความหมายของจิตสาธารณะตามแนวทางพระพุทธศาสนา หลักการสำคัญของจิตสาธารณะตามแนวทางพระพุทธศาสนา หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อเสริมสร้างจิตสาธารณะ และสังคหวัตถุเกี่ยวกับจิตสาธารณะดังเนื้อหาบทความต่อไปนี้

1. คุณธรรมของบุคคลผู้มีจิตอาสา

คุณธรรมของบุคคลผู้มีจิตอาสา หมายถึง สัตตบุรุษเป็นผู้มีคุณธรรม มีความประพฤติดีด้วยกาย วาจา และใจ เป็นผู้มีจิตสงบระงับจากบาปอกุศลทั้งปวง และเมื่อเกิดในตระกูลใด ๆ ย่อมเกิดเพื่อประโยชน์ ก่อกุศลแก่คนหมู่มากโดยฝ่ายเดียว จิตของสัตตบุรุษเป็นจิตฝ่ายดีงามประกอบพร้อมด้วยกุศล เป็นจิตที่ได้ การสั่งสมและอบรมด้วยการสร้างคุณงามความดีติดต่อกันโดยไม่ลดละ เป็นบุคคลผู้เกิดมาเพื่อประโยชน์ เพื่อก่อกุศล เพื่อสุขแก่คนหมู่มากอย่างแท้จริง เหมือนฝนที่ตกลงมาประโยชน์แก่ข้าวกล้าให้เจริญงอกงาม จิตของสัตตบุรุษเป็นจิตสาธารณะตามแนวทางพระพุทธศาสนา

การบำเพ็ญสาธารณะประโยชน์ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์และสังคมจึงถือเป็นอีกมิติหนึ่งของหลักธรรม คำสอนทางพระพุทธศาสนา ดังนั้นคำว่า “จิตสาธารณะ” จึงเป็นเสมือนภาพสะท้อนที่ชัดเจนของ “ความเป็นมาของพระพุทธศาสนา”

ด้วยว่า หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เน้นการสร้างคนมากกว่าการสร้างวัตถุ และการสร้างคนให้มีจิตสาธารณะถือว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อองค์กร ชุมชน สังคม และประเทศชาติ การเสริมสร้างจิตสาธารณะให้เกิดขึ้นในสังคมอย่างยั่งยืน จึงควรเริ่มต้นที่เด็กและเยาวชน เพราะพลังที่มีใน บุคคลกลุ่มเหล่านี้ (Active Citizen) สามารถฝึกฝนอบรมให้องงามขึ้นได้ โดยการวางรากฐานผ่าน กระบวนการสร้างองค์ความรู้ที่อาศัยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น การให้ การช่วยเหลือแบ่งปัน การมีน้ำใจงาม เป็นต้น เพื่อให้เด็กและเยาวชนเหล่านี้เติบโตอย่างงดงามและมีคุณภาพชีวิตที่ดี ร่วมกันสร้าง สังคมให้เข้มแข็งและน่าอยู่แบบยั่งยืนต่อไป

การใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาบูรณาการร่วมกับความรู้ด้านอื่น ๆ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่สร้างสรรค์ได้อย่างแน่นอน คือแนวทางการบ่มเพาะให้มีการเสริมสร้างจิตอาสา จิตสาธารณะอย่างแท้จริงและเป็นสากลโดยไม่ทอดทิ้งวิถีชีวิตของความเป็นไทยอีกด้วย

2. ความหมายของจิตสาธารณะตามแนวทางพระพุทธศาสนา

คำว่า จิตสาธารณะ ในภาษาไทย เป็นคำศัพท์ที่บัญญัติขึ้นมาใหม่ทางสังคมศาสตร์ ที่เกิดขึ้นในช่วง ทศวรรษที่ผ่านมา เป็นคำที่ใช้แปลมาจากภาษาอังกฤษว่า Public Consciousness หรือ public Mind หรือ Service Mind ส่วนคำแปลในภาษาไทย นอกจากจะใช้คำว่า จิตสาธารณะแล้ว ยังมีคำที่ใช้ในความหมาย เดียวกันคือ จิตสำนึก หรือ จิตบริการ หรือ จิตอาสา หรือ จิตสำนึกทางสังคม เป็นต้น

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมาย จิตสำนึกว่าเป็นภาวะที่จิตตื่นตัวและรู้ตัว สามารถตอบสนองต่อสิ่งเร้าจากประสาทสัมผัสทั้ง 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสิ่งที่สัมผัสได้ด้วยกาย (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2561: 89)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) (2552: 15) ได้ให้ความหมาย จิตสาธณะว่า คือการกระทำที่เสียสละเพื่อส่วนรวม คำว่า “จิตอาสา” ตรงกับหลักธรรมที่เรียกว่า วัชฌิ เรียกเต็มๆ ว่า อริยวัชฌิ แปลว่า หลักธรรมเจริญอย่างอริยะ

พระไพศาล วิสาโล (2548: 46) ได้ให้ความหมาย จิตสาธณะ ว่าคือจิตที่พร้อมจะสละเวลา แรงกายและสติปัญญา เพื่อสาธารณประโยชน์เป็นจิตที่ไม่นิ่งดูตายเมื่อพบเห็นกับปัญหาหรือความทุกข์ยากที่เกิดขึ้นกับผู้อื่น เป็นจิตที่มีความสุขเมื่อได้ทำความดีและเห็นน้ำตาแห่งความทุกข์เปลี่ยนเป็นรอยยิ้ม เป็นจิตที่เปี่ยมด้วย “บุญ” คือความสุข ความสงบร่มเย็นและเป็นพลังแห่งความดี

ประเวศ วะสี (2547: 10) ได้ให้ความหมาย จิตสาธณะว่า คือเมล็ดพันธ์แห่งความดีที่มีอยู่ในหัวใจของคนทุกคน ถ้าหากรดน้ำ พรวนดินให้เหมาะสม ก็จะงอกงามเติบโตขึ้นได้ เป็นพลังแห่งความกรุณา ปราณีที่หลั่งไหลออกมา การเป็นอาสาสมัครเพื่อเพื่อนมนุษย์ คือรูปธรรมของความเมตตากรุณาเป็นการเชื่อมต่อความเป็นมนุษย์เข้าด้วยกัน และทำให้เกิดสิ่งดีงามขึ้นมากมาย

เพชรลี ปิ่นแก้ว (2554: 12) ได้ให้ความหมาย จิตสาธณะว่า เป็นคำที่มีมิติในทางธรรม เพราะเกิดจากความเมตตากรุณา และการคิดถึงประโยชน์สุขของผู้อื่น รวมทั้งมีทัศนคติที่เห็นการเชื่อมโยงระหว่างตนเองกับสังคม และตนเองกับเพื่อนมนุษย์ นั่นคือ เห็นว่า ความสุขของตนเองต้องไม่แตกแยกจากความสุขของผู้อื่นด้วย ซึ่งเมื่อพิจารณาในแง่ของธรรมะก็เป็นการลดละอัตตา ตัวตนหรือเป็นการพัฒนาจิตวิญญาณในแง่มุ่มดังกล่าว จึงเป็นดังการปฏิบัติธรรมอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนา

จึงสรุปได้ว่า จากความหมายที่ได้กล่าวมาข้างต้นนั้น คำว่า “จิตสาธณะ” ตามแนวทางพระพุทธศาสนา จึงหมายถึง ผู้ที่มีจิตใตเป็นผู้ให้ ไม่นิ่งดูตายต่อสังคมและความทุกข์ยากของบุคคลอื่น และอาสาเข้าไปช่วยเหลือ ไม่ใช่ด้วยการให้เงินทองเท่านั้น แต่ด้วยการสละเวลา ลงแรงเข้าไปช่วยด้วยจิตที่เป็นสุข ประกอบพร้อมด้วยความเมตตาและกรุณา ปราณณาจะให้ผู้อื่นพ้นจากความทุกข์ด้วยความบริสุทธิ์ใจ และเน้นว่าไม่ใช่แค่ทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นเพียงอย่างเดียว แต่เป็นการพัฒนา “จิตวิญญาณ” ของตนเองด้วย

3. หลักการสำคัญของจิตสาธณะตามแนวทางพระพุทธศาสนา

หลักการสำคัญของจิตสาธณะตามแนวทางพระพุทธศาสนานั้น ย่อมเกี่ยวเนื่องกับปรัชญาพื้นฐานทางพระพุทธศาสนาที่ถือว่า “ปัญหาชีวิต” คือสิ่งที่มนุษย์จะต้องประสบอย่างแน่นอน ไม่ว่ามนุษย์จะต้องการหรือไม่ก็ตามซึ่งทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า “ความทุกข์” หากมนุษย์ต้องการจะหลุดพ้นจากปัญหาชีวิตเหล่านี้ก็ต้องยอมรับความจริงว่า ความทุกข์เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นธรรมดา และพร้อมที่จะเผชิญหน้าหาวิธีการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นด้วยปัญญาที่เกิดจากความรู้ ความเข้าใจซึ่งพัฒนาขึ้นในตัวของมนุษย์เอง ซึ่งมีหลักการสำคัญ คือ

- 1) ได้เป็นสิ่งที่ชี้ทางให้มนุษย์พัฒนาปัญญาด้วยตนเอง
- 2) เมื่อเกิดปัญญาแล้ว ควรนำปัญญานั้นมาช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ต่อไป

ซึ่งหลักการทั้ง 2 ข้อย่างต้น ถือเป็นกระบวนการพัฒนาจิตใจและพัฒนาปัญญาของตนเองโดยจะต้องดำเนินการตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งถือว่าเป็นระบบการศึกษาที่ทำให้บุคคลพัฒนาอย่างมีบูรณาการและให้มนุษย์เป็นองค์รวมที่พัฒนาอย่างมีคุณภาพ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2539)

จิตสาธารณะ จึงเป็นความรับผิดชอบที่เกิดขึ้นภายในจิตใจที่ได้รับการพัฒนาแล้ว และคิดจะช่วยเหลือบุคคลอื่นเพื่อแบ่งเบาความทุกข์ต่าง ๆ หลักการสำคัญของจิตสาธารณะตามแนวทางพระพุทธศาสนา จึงสรุปได้ดังนี้

1) จิตสาธารณะตามแนวทางพระพุทธศาสนา ต้องเริ่มต้นจากจิตใจที่ประกอบด้วยปัญญา และมีความเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ไม่รังเกียจต่อปัญหาและความทุกข์ของบุคคลอื่น พร้อมทั้งจะเสียสละกำลังกาย กำลังใจ กำลังสติปัญญา หรือทรัพย์สิน เพื่อช่วยเหลือผู้อื่น รวมไปถึงการทำความดีเพื่อสังคมและสิ่งแวดล้อม ตากำลังที่ตนเองจะสามารถกระทำได้ด้วยความสามารถและสมัครใจ

2) บุคคลผู้มีจิตสาธารณะ ต้องวางตัวเป็นกัลยาณมิตรและต้องรู้จักบุคคลอื่นเสียก่อนว่าเขามีปัญหาอะไร ลักษณะอย่างไร มีขีดความสามารถความถนัดและอุปนิสัยเป็นอย่างไร ตลอดจนความพยายามในการสรรหาอุบายกลวิธีและอุปกรณ์ที่จะทำให้บุคคลนั้นเกิดทัศนคติที่ถูกต้อง คือรู้จักมองสิ่งทั้งหลายตามที่เป็น และสามารถจัดการกับสิ่งเหล่านั้นตามที่ควรจะเป็นให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและสังคม ไม่ให้มองและขัดปัญหากับสิ่งต่าง ๆ ตามที่ควรจะเป็นเพียงเพื่อเกิดประโยชน์เฉพาะตนเองเท่านั้น หรือไม่ให้มองและจัดการกับสิ่งเหล่านั้นด้วยอำนาจกิเลสตัณหา ซึ่งทัศนคติที่ถูกต้องและความสามารถในการจัดการดังกล่าวจะเกิดขึ้นได้ด้วยการพัฒนาปัญญาที่เป็นหลักการสำคัญทางพระพุทธศาสนา

ดังนั้น หลักการสำคัญของจิตสาธารณะตามแนวพระพุทธศาสนา คือกระบวนการพัฒนามนุษย์ให้มีปัญญาเห็นคุณค่าในตนเองและคิดแบ่งปันช่วยเหลือผู้อื่น ตัวแกนกลางสำคัญของการพัฒนามนุษย์หรือการพัฒนาบุคคลก็คือปัญญา ซึ่งในทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า สัมมาทิฐิ ผู้มีจิตสาธารณะ คือผู้ที่มีการพัฒนาปัญญาแล้ว มีความเห็นถูกต้องตรงแล้ว ทำให้รู้จักสิ่งทั้งหลายและรู้ที่จะปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นอย่างไร ในขณะที่ปัญญาเกิดขึ้นการปรับตัวก็เกิดขึ้นอย่างถูกต้องและบริบูรณ์ ทำให้เกิดการพัฒนายอย่างมีคุณภาพที่สั่งงามได้

4. หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อเสริมสร้างจิตสาธารณะ

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อเสริมสร้างจิตสาธารณะ คือหลักธรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับการให้ความช่วยเหลือ ให้คำแนะนำชี้ช่องทางอำนวยความสะดวก ช่วยแก้ปัญหาให้แก่บุคคลอื่น ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้ต่อไปตามอัตภาพ คำสอนในทางพระพุทธศาสนา มีจุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อช่วยให้มนุษย์หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงและประคับประคองชีวิต รักษาตนให้รอดพ้นปลอดภัยได้จากความทุกข์ทั้งปวงในทุก ๆ สถานการณ์ ด้วยการรักษาชีวิตจิตใจให้มีความมั่นคงหนักแน่นอยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่ทำงานด้านจิตสาธารณะต้องมีความเสียสละ ทำประโยชน์เกื้อกูลต่อผู้อื่นอยู่เสมอ ควรรู้และเข้าใจในหลัก

พุทธธรรม เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการปฏิบัติกิจกรรมสาธารณะประโยชน์ต่าง ๆ ให้ประสบผลสำเร็จ และเสริมสร้างความประพฤติกาย วาจา ใจ ใ้คงงาม เหมาะสม เพื่อการมีสัมพันธภาพกับบุคคลอื่นอย่างราบรื่น เป็นทั้งผู้ให้และเป็นวางตนถูกต้องในทุกกาลเวลา ซึ่งหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อเสริมสร้างจิตสาธารณะ มีอยู่หลายหมวดหมู่ เพราะหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา เป็น “อภิลักขิต” หมายถึง ไม่ล้าสมัยและก็ไม่ล้าสมัย แต่คงทันสมัยอยู่เสมอ จึงขอยกตัวอย่างพอสังเขป ดังนี้

4.1 สังคหัตถ์ 4 หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อเสริมสร้างจิตสาธารณะ

สังคหัตถ์ 4 หมายถึง เครื่องมือ หรือหลักธรรม 4 ประการ ที่ช่วยประสานคนหมู่มากให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข เป็นเครื่องช่วยขัดความขัดแย้งที่เกิดขึ้นทำให้คนอยู่ร่วมกันด้วยความรัก สามารถนำไปใช้ได้ตั้งแต่ระดับครอบครัวจนถึงระดับสังคม เป็นธรรมที่ก่อให้เกิดความผาสุกในบ้านเมือง และประเทศชาติ นั่นเอง ประกอบด้วย ทาน ปิยวาจา อตถจริยา สมานัตตา หมายถึง ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว (ที.ปา. (ไทย) 11/313/295, อัง. จตุกก (ไทย) 21/32/50-51) ผูกไมตรี ผูกใจคน เอื้อเฟื้อ เกื้อกูลและเชื่อมประสานความสัมพันธ์อันดีไว้

1) ความหมายสังคหัตถ์ 4 จากท่านผู้รู้ต่างๆ ดังนี้

อารี กล่าวถึง สังคหัตถ์ 4 ในเชิงที่ว่า เป็นธรรมอันเป็นเครื่องช่วยเหลือกัน เป็นการผูกมิตร วิธีที่จะผูกมิตรนั้น ต้องมีสิ่งที่จะช่วยยึดเหนี่ยว และประสานน้ำใจกันไว้ให้ต่างคนต่างมีความรักใคร่นิยมชมชอบซึ่งกันและกัน

พระศรีปริยัติโมลี ได้ให้ความหมายของสังคหัตถ์ 4 ในเชิงที่ว่า เป็นหลักธรรมพื้นฐานที่แสดงพฤติกรรมออกมาโดยคำนึงถึงการช่วยเหลือผู้อื่น และการทำประโยชน์ให้แก่ส่วนรวม

ปฏิมากร ได้ให้ความหมายของสังคหัตถ์ 4 ในเชิงที่ว่า เป็นพฤติกรรมที่เอื้อต่อสังคมโดยใช้หลักธรรมพื้นฐานที่แสดงออกมาโดยคำนึงถึงการช่วยเหลือผู้อื่น และการกระทำ ประโยชน์ให้กับส่วนรวมที่เรียกว่า สังคหัตถ์ 4

พิพัฒน์ กล่าวไว้ว่า สังคหัตถ์ 4 ในเชิงที่ว่า เป็นหลักธรรมที่ใช้ยึดเหนี่ยวจิตใจบุคคลให้อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างปกติสุข สามารถใช้เป็นวิธีการในการดำเนินชีวิตภายใต้ความรับผิดชอบในสังคมทั้งในระดับบุคคล และธุรกิจองค์กรโดยมีความสอดคล้องกับบริบทของสังคมภายใต้พื้นฐานการสงเคราะห์เกื้อกูลซึ่งกันและกัน

2) องค์ประกอบของสังคหัตถ์ 4 มีดังนี้

2.1 ทาน ทาน ในสังคหัตถ์ 4 คือ การให้ การสงเคราะห์หรือช่วยเหลือผู้อื่นด้วยการให้สิ่งของที่ตนมีให้แก่ผู้ที่ต้องการผู้ขาดแคลนหรือผู้เดือดร้อน สิ่งของที่นา มาให้นั้นต้องเป็นสิ่งของที่ได้มาโดยสุจริตเป็นประโยชน์ คือผู้ให้ก็เป็นสุข อิ่มเอิบใจ ผู้รับก็สามารถบรรเทาทุกข์ความเดือดร้อนรวมทั้งการให้ความรู้ การแนะนำที่ถูกต้อง ชัดเจนและเป็นจริง

2.2 ปิยวาจา ปิยวาจา ในสังคหวัตถุ 4 คือ การใช้วาจาด้วยถ้อยคำที่สุภาพ และถ้อยคำที่มีประโยชน์ พูดด้วยถ้อยคำที่เป็นจริง และถ้อยคำที่ไม่กระทบกระทั่งผู้อื่น พูดแต่ในสิ่งที่เป็นประโยชน์ รู้จักกล่าวขอโทษ รู้จักกล่าวขอบคุณ ซึ่งผู้ปฏิบัติได้ยอมทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในตัวผู้พูด จึงให้ละเว้นความชั่ว ทำให้การงานสำเร็จ เป็นประโยชน์ในการดำรงชีวิตและการงานอย่างยิ่ง

2.3 อตถจริยา อตถจริยา ในสังคหวัตถุ 4 คือ การประพฤติตนให้เป็นประโยชน์แก่ทั้งตนเอง และผู้อื่น รู้จักการเสียสละไม่เห็นแก่ตัว ไม่เห็นแก่ความสุขสบายส่วนตัว ทุ่มเทร่างกาย แรงใจ ในการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ และช่วยเหลือผู้อื่น พร้อมรู้จักแก้ไขปัญหาคด้วยปัญญา

2.4 สมานัตตตา สมานัตตตา ในสังคหวัตถุ 4 คือ การวางตัวให้เหมาะสมเสมอต้นเสมอปลาย รู้จักวางตนให้เหมาะสมกับฐานะ มีจิตใจมั่นคงไม่หวั่นไหวเปลี่ยนแปลงง่าย และดำรงตนไว้ไม่ให้ตกไปในความชั่ว ปฏิบัติกับเพื่อนร่วมหรือผู้คนอื่นๆอย่างเท่าเทียมกัน รวมทั้งอยู่ร่วมทุกข์ร่วมสุข ร่วมแก้ไขปัญหากับเพื่อนร่วมงานในองค์กร

3) แนวทางตามหลักสังคหวัตถุ 4 ประการ จากผู้รู้ต่างๆ ดังนี้

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ให้ความหมายไว้ว่า สังคหวัตถุ มี 4 ประการ ดังนี้

3.1 ทาน คือ การรู้จักให้ รู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ช่วยเหลือด้วยการแบ่งปันสิ่งของให้แก่ผู้อื่นที่ควรให้ ตลอดจนให้ปัญญา และศิลปวิทยารวมไปถึงการให้อภัยแก่ผู้อื่น ทำให้สังคมอยู่กันอย่างมีความสุข เพราะการช่วยเหลือซึ่งกันละกัน

3.2 ปิยวาจา คือ การพูดจาน่ารัก ปราศรัยด้วยถ้อยคำสุภาพอ่อนหวาน ไพเราะเป็นที่รัก พูดด้วยถ้อยคำที่น่าฟัง ชี้แจงในสิ่งที่เป็นประโยชน์ ให้กำลังใจ ทำให้เกิดความพอใจแก่ผู้ได้ยินได้ฟัง ก่อให้เกิดมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน

3.3 อตถจริยา คือ การบำเพ็ญให้เป็นประโยชน์แก่ผู้เกี่ยวข้องหรือผู้อื่น เป็นการปฏิบัติสิ่งที่เป็นประโยชน์ซึ่งกันและกัน มีน้ำใจช่วยเหลือผู้อื่นโดยไม่หวังผลตอบแทน ด้วยกำลังความคิด กำลังกาย และกำลังทรัพย์ การทำ ตนให้เป็นประโยชน์เท่าที่จะทำได้ เช่น ส่งเสริมจริยธรรม ส่งเสริมให้ผู้อื่นได้รับสิ่งที่ดี การช่วยเหลือผู้อื่นจะทำให้หมู่คณะ และสังคม และประเทศชาติมีความก้าวหน้า ได้รับความสำเร็จในสิ่งต่างๆ เป็นอย่างดี

3.4 สมานัตตตา คือ การปฏิบัติตนเสมอต้นเสมอปลาย การทำตัวให้เข้ากันได้ เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุขกัน ไม่เอาเปรียบ ร่วมเผชิญ และแก้ปัญหาเพื่อประโยชน์สุขร่วมกัน ไม่ถือเราถือเขา รู้จักผูกมิตรกับผู้อื่น เช่น ในยามที่ตนตกทุกข์ได้ยากก็ไม่ทอดทิ้งยังช่วยเหลือ ย่อมเกิดความสุข และความสามัคคีในหมู่คณะ

วิทย์ และ เสถียรพงษ์ ได้อธิบายถึงองค์ประกอบที่เกี่ยวกับสังคหวัตถุ 4 ในเชิงที่ว่า

1) ทาน คือ การรู้จักให้ รู้จักเสียสละ หรือปันสิ่งของให้แก่บุคคลอื่น โดยปราศจากความตระหนี่ถี่เหนียว ไม่เป็นคนเห็นแก่ประโยชน์ของตนเพียงฝ่ายเดียว คุณธรรมข้อนี้ ทำให้ผู้ปฏิบัติไม่เป็น คนไม่ละโมภ และไม่เห็นแก่ตัว

2) ปียวาจา คือ การพูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะ พูดจาด้วยถ้อยคำที่อ่อนหวาน และมีความจริงใจ ไม่พูดหยาบคาย ไม่พูดกระทบกระทั่งผู้อื่น พูดแต่ในสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ตน และผู้อื่น ภายใต้อรรถกถาความเหมาะสมกับกาลเทศะ การพูดให้เป็นปียวาจานั้น ยึดหลักดังต่อไปนี้

– เว้นจากการพูดเท็จ คือ พูดแต่คำสัตย์ ไม่พูดจาโกหกหลอกลวงผู้อื่น เพื่อแสวงหาสิ่งที่เป็นผลประโยชน์ให้แก่ตนเอง ได้เห็นได้ฟังอย่างไรก็พูดไปอย่างนั้น ไม่พูดเสริมความ ยุยงจนทำให้เกิดความแตกแยก

– เว้นจากการพูดส่อเสียด คือ ไม่พูดจายุยงให้เขาแตกร้าง โดยเอาความทางนี้ไปบอกทางโน้น หรือเอาความทางโน้นมาบอกทางนี้ เมื่อได้ยินได้ฟังเรื่องราวที่เป็นชวนก่อให้เกิดการแตกความสามัคคีก็หาทางระงับเสีย

– เว้นจากการพูดคำหยาบ คือ พูดด้วยถ้อยไพเราะ คำ อ่อนหวานสุภาพ ไม่เอะอะโวยวายไม่พูดเรื่องหยาบคาย เมื่อฟังแล้วมีความสุขสบายใจ

– เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ คือ ไม่พูดในสิ่งที่เหลวไหลไร้สาระหรือพูดวากวนจนจับใจความไม่ได้ แต่ควรพูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์มีสาระมีเหตุผล

3) อัถถจริยา คือ ประพฤติในสิ่งที่เป็นประโยชน์ และในสิ่งที่ตั้งงามแก่คนรอบข้าง ด้วยการปฏิบัติตามแนวทาง ดังนี้

3.1) มีความประพฤติชอบทางกาย เรียกว่า “กายสุจริต” ได้แก่

- เว้นจากการทำ ลายชีวิต
- เว้นจากการลักทรัพย์ ฉ้อโกงทรัพย์
- เว้นจากการประพฤตินิโคตในกาม

3.2) มีความประพฤติชอบทางวาจา เรียกว่า “วจีสุจริต” ได้แก่

- เว้นจากการพูดเท็จ
- เว้นจากการพูดส่อเสียด
- เว้นจากการพูดคำหยาบ
- เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

3.3) มีความประพฤติชอบทางใจ เรียกว่า “มโนสุจริต” ได้แก่

- ไม่โลภอยากได้ของผู้อื่น
- ไม่พยายามปองร้ายผู้อื่น

– เห็นชอบในสิ่งที่ดีงาม

4) สมานัตตา คือ การเป็นผู้มีความสม่ำเสมอ หรือมีความประพฤติเสมอต้นเสมอปลาย การที่เราจะประพฤติตนให้เป็นผู้มี “สมานัตตา” นั้นต้องยึดหลักเกณฑ์ดังต่อไปนี้

– บุคคลาธิษฐาน คือ บุคคลที่เป็นตัวตั้ง หมายความว่า ถ้าเรามีตำแหน่ง มีฐานะสูงส่งขึ้นจะต้องไม่หลงลืมตัว เคยแสดงความเคารพนับถือผู้ใดก็แสดงความเคารพนับถืออย่างนั้น

– ธรรมาธิษฐาน คือ ธรรมที่เป็นที่ตั้ง หมายความว่า บุคคลทุกคนย่อมมีความเสมอภาคกันพระศรีปริยัติ

พระวีรวัฒน์ ได้กล่าวถึงหลักธรรมสังคหวัตถุไว้ว่า ประกอบด้วย 4 ประการได้แก่

1) ทาน หมายถึง การให้ การเฉลี่ยเผื่อแผ่แก่กันและกัน ซึ่งเป็นข้อสำคัญเพราะว่า ทุกๆ คนนั้นย่อมต้องการความช่วยเหลือจากกันอยู่ในด้านต่างๆ ในด้านวัตถุทรัพย์สินเงินทอง เครื่องอุปโภคต่างๆ ในด้านกำลังกาย ช่วยกระทำกิจการของกันและกันทางกาย ในด้านวาจา พูดจาช่วยเหลือกันในเรื่องที่ควรพูด ในด้านสติปัญญา ช่วยให้ความรู้ให้การแนะนำในข้อที่ควรจะแนะนำต่างๆ การให้การเฉลี่ยเผื่อแผ่ทุกคนทั้งผู้ใหญ่ทั้งผู้น้อยต่างก็ควรจะมีทาน คือ ให้การช่วยเหลือกัน ผู้ใหญ่ให้การช่วยเหลือผู้น้อย ผู้น้อยก็ให้การช่วยเหลือผู้ใหญ่ ด้วยจิตใจมุ่งที่จะช่วยให้บรรลุถึงประโยชน์ที่ต้องการ หรือเพื่อที่จะให้พ้นจากอุปสรรคขัดข้องทั้งหลาย

2) ปิยวาจา หมายถึง การเจรจาถ้อยคำ ซึ่งเป็นที่รักเป็นที่จับใจแก่กันและกันอันเป็นถ้อยคำ สุภาพ เพราะวาจาที่พูดออกไปนั้น ถ้าเป็นวาจาที่ไม่สุภาพไม่เป็นที่รักที่พอใจ ก็เป็นวาจาที่อาจเสียดแทงน้ำใจของผู้อื่น ทำให้ผู้อื่นเกิดความเสียใจ เจ็บใจ ไม่สบายใจ เพราะฉะนั้น จึงสมควรที่ทุกคนต้องมีสติควบคุมใจ ควบคุมการพูดของเราให้ไพเราะก็คือสตินั่นเอง ดังนั้นการพูดหรือการแสดงออกทุกครั้งต้องมีสติอยู่เสมอ

3) อัถถจริยา หมายถึง การประพฤติประโยชน์ให้แก่กันและกัน คือ การทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อสถาบัน เช่น โรงพยาบาล มหาวิทยาลัย สังคมที่ตนอาศัยอยู่ตลอดถึงประเทศชาติ สิ่งใดที่เป็นโทษก็ควรละเว้นไม่กระทำ การประพฤติตนให้เป็นประโยชน์สามารถปฏิบัติได้ทั้งกาย วาจาใจ ในทุกเวลา และทุกโอกาส

4) สมานัตตตา หมายถึง ความเป็นผู้วางตนสม่ำเสมอ หรือเสมอต้นเสมอปลาย หมายถึง การรักษาระเบียบวินัยอันใดที่ทุกคนพึงปฏิบัติทั้งผู้ใหญทั้งผู้น้อยตามหน้าที่ ที่บัญญัติเอาไว้เป็นระเบียบของสถานที่ ของหน่วยงาน เช่น กฎระเบียบของสถาบันการศึกษา กฎระเบียบของสถานที่ราชการต่างๆ เป็นต้น ตลอดถึงกฎหมายบ้านเมือง ในทางพระพุทธศาสนาก็คือ พระวินัยบัญญัติสา หรือพระภิกษุทั้งหลายนั่นเอง

4) สังคหวัตถุ 4 กับสมาชิกที่ดีในองค์กร

การใช้หลักธรรมสังคหวัตถุ 4 ต่อการแสดงพฤติกรรมความเป็นสมาชิกที่ดีในองค์กร เพื่อให้บุคลากรในองค์กรอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข เป็นหลักธรรมะที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดความสามัคคีกันในหมู่คณะไม่ว่าจะเป็นองค์กรที่มีขนาดเล็กหรือองค์กรขนาดใหญ่ย่อมมีแนวแนวที่เหมือนกัน ดังนี้

1) ทาน คือ การเผื่อแผ่ แบ่งปัน ให้ความช่วยเหลือสงเคราะห์ทั้งทางทรัพย์สินของ ปัจจัยสี่ที่จำเป็น ไม่ว่าจะเป็นอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย หรือยารักษาโรค รวมทั้งการแบ่งปัน การให้คำ แนะนำ ให้ความรู้ศิลปวิทยาการ ความรู้ความสามารถที่เรามีอยู่ให้กับเพื่อนร่วมงานในองค์กร

2) ปิยวาจา คือ การใช้คำพูดหรือวาจาที่ไพเราะ ชัดเจน ไม่พูดส่อเสียด ดูถูกดูแคลน พูดด้วยคำที่สุภาพนอบนวล จริงใจ ไม่พูดโกหกเสแสร้ง ชี้แจงแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีเหตุมีผล มีหลักฐานอ้างอิง ไม่พูดเพ้อเจ้อ บิดเบือนจากความเป็นจริง การใช้ถ้อยคำ ที่แสดงถึงความเห็นอกเห็นใจ เข้าใจผู้อื่น พูดแล้วเกิดความสามัคคี ไม่ทะเลาะเบาะแว้งกัน

3) อัถถจริยา คือ การทำประโยชน์ให้แก่ผู้อื่น ช่วยเหลือตามกำลังร่างกายที่ตนมีอยู่ ไม่ได้ถูกบังคับทำด้วยความเต็มใจที่จะช่วยเหลือผู้อื่น ขวนขวายช่วยทำกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นสาธารณะประโยชน์ มุ่งให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวม รวมทั้งช่วยแก้ปัญหาให้กับองค์กรด้วย

4) สมานัตตตา คือ การเอาตัวเข้าไปสมาน การวางตัวเสมอต้นเสมอปลาย หนักแน่น ให้ความเสมอภาคกับทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน ไม่เอาวัดเอาเปรียบ ร่วมทุกข์ร่วมสุขช่วยเหลือเกื้อกูลกันแก้ปัญหา ช่วยกันคิดในทางสร้างสรรค์ เพื่อให้องค์กรอยู่เย็นเป็นสุข

บทสรุป

แนวทางการนำสังคหวัตถุ 4 มาใช้ในองค์กรเพื่อเป็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อเสริมสร้างจิตสาธารณะ

1. เมื่อบุคลากรในองค์กรมีความเดือดร้อนในด้านปัจจัยทั้งสี่ บุคลากรในองค์กรควรให้ความช่วยเหลือ หมายถึง การให้ทานอันเป็นสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ทุนหรือทรัพย์สินสิ่งของ ตลอดจนให้ความรู้ความเข้าใจและให้คำแนะนำ และรวมไปถึงการให้อภัยแก่เพื่อนร่วมงาน เมื่อเพื่อนร่วมงานทำงานผิดพลาดหรือไม่ประสบความสำเร็จ เพื่อให้บุคลากรในองค์กรเป็นบุคลากรที่มีน้ำใจงาม น้ำใจดี มีความรัก ความสามัคคี เป็นหนึ่งอันเดียวกันมากขึ้น

2. เมื่อบุคลากรในองค์กรมีความเดือดร้อนในการทำงาน ต้องการความช่วยเหลือบุคลากรในองค์กรควรให้ความช่วยเหลือด้วยการพูดให้กำลังใจ แสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้คำแนะนำ ชี้แจงอย่างถูกต้อง ไม่พูดจาดูหมิ่น เสียดสีเพื่อนร่วมงาน แต่พูดจากับบุคลากรหรือเพื่อนร่วมงานในองค์กรด้วยความไพเราะน่าฟัง

3. เมื่อบุคลากรในองค์กรต้องการความช่วยเหลือทางด้านร่างกาย บุคลากรในองค์กรก็ให้ความสำคัญ ขวนขวายช่วยเหลืออย่างเต็มกำลังความสามารถ หรือการให้ความสำคัญกับองค์กรของตนเอง ด้วยการช่วยเหลือกิจการต่างๆ ภายในองค์กร บำเพ็ญสาธารณะประโยชน์ รวมทั้งช่วยแก้ไขปัญหภายในองค์กรด้วยความเต็มใจ

4. เมื่อเกิดปัญหาขึ้นในองค์กร บุคลากรก็เข้าไปช่วยในการแก้ไขปัญหา โดยให้ความเสมอภาค ไม่เอาเปรียบผู้อื่น อยู่ร่วมทุกข์ร่วมสุข ร่วมรับรู้ ร่วมแก้ไขปัญหา เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกันกับเพื่อนร่วมงาน และองค์กรทุกครั้ง

ดังนั้น การนำหลักธรรมสังคหวัตถุ 4 มาช่วยในการปฏิบัติงานของบุคลากรเพื่อให้เกิดการร่วมงาน และประพัตที่ติดต่อองค์กร และเพื่อนร่วมงาน อันจะช่วยส่งเสริมให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างบุคลากรในองค์กรด้วยกันเองและระหว่างองค์กรกับบุคลากรมากขึ้น ซึ่งจะส่งผลให้การปฏิบัติงานเป็นไปด้วยความความสุข ความสามัคคี ความสำเร็จ ในการปฏิบัติงาน รวมไปถึงการสร้างความรักภักดีต่อองค์กรของบุคลากร และยังช่วยส่งเสริมให้บุคลากรเกิดความเข้าใจซึ่งกันและกัน รู้จักบทบาทหน้าที่ของตนเองมากขึ้น ให้ความสำคัญกับตนเองว่าเป็นส่วนหนึ่งขององค์กรที่จะเข้าไปช่วยแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในองค์กรด้วยความเต็มใจ

เอกสารอ้างอิง

- นางสาวอรศิริ ไม้ทอง. (2561). รูปแบบกิจกรรมการเสริมสร้างจิตสาธารณะบนพื้นที่สาธารณะเชิงบูรณาการของเยาวชนในเขตกรุงเทพมหานคร. *วิทยานิพนธ์ ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา* บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ประเวศ วะสี. (2547). *กระบวนการนโยบายสาธารณะ (Public Policy Process)*. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสาธารณะสุขแห่งชาติ.
- พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน. (2561). พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊ค.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2552). *เครื่องวัดความเจริญของชาวพุทธ (อารยวัฑฒ)*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมมิก จำกัด.
- พระไพศาล วิสาโล. (2548). *เมื่อดอกไม้บานสะพรั่งทั้งแผ่นดิน*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เครือข่ายพุทธิกา.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2539). *การพัฒนาตนที่ยั่งยืน*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม.
- เพชรณี ปิ่นแก้ว. (2554). *จิตอาสา สุขสร้างง่าย ๆ แค่ลงมือทำ*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ IA bookazine.

- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2550). พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระสูตรตันตปิฎก เล่ม 2 , กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี. (2550). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย., กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย. (2550). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย., กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. พระไตรปิฎก ภาษาบาลี. (2535). ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก 2500. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. ฎีกาภาษาบาลี. (2539). ฉบับมหาจุฬาฎีกา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

*****